

IDIOMS RELATED TO NUMBERS IN KARAKALPAK TURKISH

Muzaffar AZATBAEV*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17112201>

ARTICLE INFO

Received: 06th September 2025

Accepted: 12th September 2025

Online: 13th September 2025

KEYWORDS

Idiom, Karakalpak, number, Turk dialects.

ABSTRACT

In Turkic dialects with such a rich cultural heritage as Karakalpak, expressions involving numbers are an indispensable part of the language. This article delves into the profound impact of numbers on language and culture, particularly in Karakalpak Turkish, and examines idioms related to numbers in the Karakalpak dialect. It emphasizes that idioms are significant elements that reflect a language's cultural and historical richness. Idioms are not merely combinations of words; they are also mirrors that reflect a society's collective memory, beliefs, and lifestyle. In this context, idioms related to numbers in Karakalpak Turkish are quite meaningful and rich. The article discusses topics such as the formation, characteristics, and usage of idioms related to numbers. The analyses conducted demonstrate that idioms related to numbers in the Karakalpak dialect are rich and diverse. These idioms not only enhance the expressive power of the language but also provide valuable information about culture and history. Therefore, it is emphasized that the study of idioms related to numbers is of great importance for a better understanding of the Karakalpak dialect. Numerical idioms significantly enhance the expressive power of language by concretizing abstract concepts, expressing emotions more intensely, and making the narrative more vivid. Idioms related to numbers in Karakalpak Turkish are widely used in everyday conversations, literature, poetry, and folk tales.

* Pamukkale University, Institute of Social Sciences, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Master's Program graduate, Denizli/Turkiye, muzaffarazatbaev584@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-2120-3581>.

These idioms enrich narratives, enabling more effective expression of thoughts. At the same time, numerical idioms are closely related to a society's cultural and historical processes.

KARAKALPAK TÜRKÇESİNDE SAYILARLA İLGİLİ DEYİMLER

Muzaffar AZATBAEV*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17112201>

ARTICLE INFO

Received: 06th September 2025

Accepted: 12th September 2025

Online: 13th September 2025

KEYWORDS

Deyim, Karakalpak, sayı, Türk lehçeleri.

ABSTRACT

Karakalpakça gibi zengin bir kültürel geçmişe sahip Türk lehçelerinde, sayılarla ifade edilen deyimler dilin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu makale, özellikle Karakalpak Türkçesinde sayıların dil ve kültür üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemekte ve Karakalpak lehçesindeki sayılarla ilgili deyimleri ele almaktadır. Deyimlerin, bir dilin kültürel ve tarihsel zenginliğini yansıtan önemli unsurlar olduğu vurgulanmaktadır. Deyimler sadece sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşmaz; aynı zamanda bir toplumun ortak hafızasını, inançlarını ve yaşam tarzını yansıtan aynalardır. Bu bağlamda, Karakalpak Türkçesinde kullanılan sayılarla ilgili deyimler oldukça anlamlı ve zengindir. Makalede, sayılarla ilgili deyimlerin oluşumu, özellikleri ve dildeki kullanım alanları gibi konulara değinilmektedir. Yapılan analizler, Karakalpak lehçesindeki sayılarla ilgili deyimlerin zengin ve çeşitli olduğunu göstermektedir. Bu deyimler, sadece dilin ifade gücünü artırmakla kalmaz; aynı zamanda kültür ve tarih hakkında da önemli bilgiler sunar. Bu nedenle, Karakalpak lehçesinin daha iyi anlaşılabilmesi için sayılarla ilgili deyimlerin incelenmesinin büyük önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Sayısal deyimler, dilin ifade gücünü önemli ölçüde artırarak soyut kavramları somutlaştırır, duyguları daha yoğun bir şekilde ifade eder ve anlatımı daha canlı hale getirir. Karakalpak Türkçesinde sayılarla ilgili deyimler, günlük konuşmalarda, edebiyatta, şiirde ve halk

* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı mezunu, Denizli/Türkiye, muzaffarazatbaev584@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-2120-3581>.

hikâyelerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu deyimler anlatımlara zenginlik katarak düşünceleri daha etkili bir şekilde ifade etmeyi sağlar. Aynı zamanda, sayısal deyimler bir toplumun kültürel ve tarihsel süreçleriyle yakından ilişkilidir.

Giriş

Deyimler, bir milletin kültürünün aynasıdır. Dilin en renkli ve canlı köşelerinden biri olan deyimler, sadece sözcüklerin bir araya gelmesinden ibaret değildir; taşıdıkları zengin anlamlar ve kültürel kodlarla bir toplumun tarihine, değerlerine ve dünya görüşüne ışık tutar. Türk lehçeleri, deyimsel zenginlikleriyle dikkat çeker ve bu durum, Türk dünyasındaki kültürel yakınlığın önemli bir göstergesidir. Bu çalışmanın odak noktası, Türk dünyasının önemli bir parçası olan Karakalpak Türkçesinde sayılarla ilgili deyimlerdir. Sayılar, hayatımızın her alanında olduğu gibi dilde de önemli bir yer tutar. Sadece niceliği ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda birçok kültürde sembolik anlamlar taşır. Bu nedenle, sayılarla ilgili deyimler, bir toplumun dünya görüşü, değer yargıları ve inançları hakkında önemli ipuçları sunar. Karakalpak Türkçesindeki sayısal deyimler, bu dilin iç yapısını ve kültürel dokusunu anlamak için önemli bir anahtar niteliindedir. Günlük konuşmalarda sıkça yer bulan bu deyimler, edebi eserlerde de estetik bir unsur olarak kullanılır. Deyimler, dilin ifade gücünü artırmanın yanı sıra, kültürel mirası gelecek nesillere aktarma gibi önemli bir görevi de üstlenir. Bu çalışmanın amacı, Karakalpak Türkçesindeki sayılarla ilgili deyimlerin özelliklerini, tematik gruplarını, anlam ve kullanım alanlarını inceleyerek, bu deyimlerin dil ve kültür üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, Karakalpak Türkçesinin deyimsel zenginliğini vurgulamak ve bu deyimlerin Türk dünyasındaki yerini belirlemek de hedeflenmektedir. Bu çalışma, Karakalpak Türkçesinin korunması ve geliştirilmesi için yapılacak araştırmalara da önemli bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Sayılarla İlgili Deyimlerin Özellikleri

Karakalpak Türkçesinde, sayılarla ilgili deyimler dilin zenginliğini ve kültürel derinliğini yansıtan önemli unsurlar arasında yer alır. Bu deyimler, hem anlam hem de ifade gücü açısından dikkat çekicidir. Genellikle belirli bir sayı içerir ve bu sayı, deyime sembolik bir anlam katar. Ancak bu sayılar, deyimlerde çoğu zaman gerçek anlamlarının ötesinde mecaz olarak kullanılır. Böylece, deyimler somut bir sayı üzerinden bir durumu ya da duyguyu daha etkili şekilde ifade eder (Bekbergenov, 1968, s. 13).

Sayılarla ilgili deyimlerde abartı ve vurgulama öne çıkar. Bu deyimler, sayıların etkili bir şekilde kullanımıyla anlamı güçlendirir ve mesajı daha çarpıcı hale getirir. Aynı zamanda bu deyimler, Türk kültürünün köklü tarihsel ve mitolojik geçmişine dayanır. "Üç, yedi, kırk" gibi sayılar, Türk kültüründe kutsal, uğurlu ya da mitolojik bir değer taşır ve deyimlerde bu anlamlarıyla öne çıkar.

Deyimler, yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda duygusal ve anlatımsal bir işlev üstlenir. Bir olayın yoğunluğunu, sıklığını ya da duygusal bir durumu vurgulamak için sayıların mecazi anlamlarıyla zenginleştirilmiş ifadeler kullanılır. Günlük hayatta da

yaygın olarak kullanılan bu deyimler, resmi ve samimi konuşmalarda yer alır ve dilin herkes tarafından kolayca anlaşılabilen bir parçası haline gelir (Pirniyazova, 2020, s. 41).

Bazı deyimler evrensel bir anlam taşısa da, bazıları tamamen Türk kültürüne özgü anlamlar barındırır. Bu yönüyle, sayılarla ilgili deyimler, sayıların yalnızca matematiksel bir ifade olmaktan çıkıp, kültürel ve duygusal bir anlatım aracı olarak kullanıldığını gösterir.

Karakalpak Türkçesindeki Sayılarla İlgili Deyimlerin Tematik Grupları:

Hız ve Ani Davranışlar

Adımın altı aştırmay: Beklenmedik hızla, çok hızlı hareket etmek. Örneğin, *Biraq, Jalgas olardıñ adımın altı aştırmay-aq, aq köyleklisin kök jelkeniñ tusınan bürkittey bürüp, uslap qaldı* (Ancak, Jalgas onları beklenmedik hızla yakaladı).

Ayağı altı, qolı jetew bolıp: Çok çalışmak, çabalamak, hizmet etmek. Örneğin, *Ayağı altı, qolı jetew bolıp, jelip-jügirip xizmet etsin* (Çok çalışarak hizmet etsin).

Güç ve Dayanıklılık

Alpıs batpan awırdı arqalağan, Jetpis batpan jügiñdi jelkelegen: Çok güçlü ve dayanıklı insan. Örneğin, *Alpıs batpan awırdı arqalağan küşlimen, Jetpis batpan jügiñdi jelkelegen küşlimen* (Çok güçlüyüm).

Azıwı altı qarıs: Güçlü ve acımasız bir kişiyi tanımlamak için kullanılır.

Birlik ve Uyum

Awız bir bolıw: Birlik ve uyum içinde olmak. Örneğin, *Bundayda köz ekew, awız bir bolıp, Elimiz tatıwlıq mâkanı bolsın* (Böylece birlik içinde olup, ülkemiz barışın ve huzurun mekânı olsun).

Awzı bir bolmaw: Uyum eksikliği, bir içinde olmama durumu. Örneğin, *Sebebi, el biylegen biylerdiñ awzı bir emes edi* (Sebebi, ülkeyi yöneten beyler uyum içinde değildi).

Zihin ve Düşünce Durumu

Aqılı altı bölek bolıw: Kafa karışıklığı veya yoğun endişe durumu. Örneğin, *Usınday waqıyaldıñ jeteginde aqılı altı bölek bolıp, Şınargüldiñ emlewıxanada jatqanına da tört aydıñ jüzi bolıp qaldı* (Böylesi olayların peşinde kafaları karışmış bir halde, Şınargül'ün hastanede yatışının üzerinden dört ay geçmişti).

Bes kelip, altı qaytıp: Kararsızlık içinde olmak, ne yapacağını bilememek. Örneğin, *Kişem bişsara bes kelip, altı qaytıp üyden şığaralmay jür* (Annem kararsızlık içinde evden çıkaramayarak duruyordu).

Korku ve Endişe

Aspan tört eli keliw: Büyük bir endişe veya korku hali.

Aspandı eki eli âkeliw: Ani bir şekilde bir şeyden korkmak veya ürkmek. Örneğin, *Aspandı eki eli âkele berme! Ballardıñ aldı kelip atır ğoy* (Çok kormana gerek yok, çocuklar gelmeye başladı).

Kıyaslama ve Üstünlük

Atadan on batpan artıq tuwğanday: Babasından daha bilgili, üstün bir kişi. Örneğin, *Bellerge güdarı belbew buwğanday, Alla şaqasınan tüspes alısqa, Atadan on batpan artıq tuwğanday, Sultan dâl jaslığıñ, ârmanıñ seniñ* (Bellerdeki yükler, sırtıma ağır bir taş gibi, Allah'ın kudretiyle taşınabilir, Babasından daha bilgili doğmuş gibi, Sultanlık gençliğini, arzuların senindir).

Bası altaw emes: Diğlerlerinden üstün olmamak, sıradan biri olmak. Örneğin, *Onıñ menen söylesip körip ne, meniñ basım altaw ma* (Onunla niye konuşuyum benim başkalardan üstünlüğüm yok).

Bes barmaq birdey emes: Herkesin aynı olmadığı, farklılıkların kaçınılmaz olduğu durumu belirtir. Örneğin, *Qoy, küyinbe bes barmağın birdey me, Arasında bir-eki puş jürmey me* (Sinirlenme, herkes aynı değil arasında böyleleride olur).

İlişkiler ve Aile Hayatı

Bası ekew bolıw: Evlilik veya bir kişinin evlenmesi. Örneğin, *Tureke oñ bolsın basın ekew bolıptı* (Tureke tebrik ederim evlenmişsin).

Basın bir şübere başlığa şatıw: Birini evlendirmek, kız almak veya vermek. Örneğin, *Qudiyar amanlığı da şamalı, Elegen inim mına balanıñ basın bir şübere başlığa şata qoyayın dep edim, kelisigin kelistire almay atırmız.* (Kudiyarın durumu belli değil, Elegen kardeşim bu çocuğu evlendirecektim ama olmuyor).

Karmaşıklık ve Belirsizlik

Bes beter: Bir şeyin çok daha yoğun veya karmaşık olduğunu belirtir. Örneğin, *Olar kelerinde qanday kewilli kelgen bolsa, keterinde onnan da bes beter quwanışlı ğawırlasadı* (Onlar geldiğinde ne kadar mutluydu, dönerken daha da mutluydu).

Aydıñ on besi qarañğı, on besi jaqtı: Hayatın iniş çıkışlarını, hem iyi hem de kötü zamanların olduğunu anlatır. Örneğin, *Aydıñ on besi qarañğı, on besi jaqtı deytuğın edi, jaqtı künleri endi baslanıp atır* (Ayın on beşi karanlıksa on beşi parlaktır, parlak günlerin yeni başlıyor)

Açgözlülük ve Hırs

Bes barmağın awzına salıw: Her şeyi sahiplenme, açgözlülük durumu. Örneğin, *Bes barmağın birден awzına sala berip onşa ne edi* (Böyle açgözlülük yapıp ne oldu ki)

On barmağın awzına tığıw: Açgözlülük veya çok fazla şey istemek. Örneğin, *On barmağın awzına tığıw bermeñ* (Açgözlülük yapma).

Kapsayıcılık ve Evrensellik

Álemniñ tört burşı: Dünyanın dört bir yanı, geniş bir kapsayıcılığı ifade eder. Örneğin, *Álemniñ tört burşın qaldırmay gezip hâr küni dozaq penen beyişimizdi svejiy ölikler menen tâmiyin etip atırman* (Dünyanın dört bir yanını dolaşarak cehennemle cenneti yeni ölümlerle sağlıyorum).

Dünyanıñ tört burışı: Evrensel bir kapsama alanı veya geniş coğrafi bir yayılma.

Belirginlik ve Bilgi

Bes barmaqta ayan: Bir şeyin çok açık ve net olduğu durumu ifade eder. Örneğin, *Şımbay şâhâriniñ barlıq jolları menen soqpaqları, dığırıqları menen tar köşeleri Asqar bayğa bes barmaqında ayan bolıp qalğan* (Şımbay şehrinin yollarıyla sokakların Askar bey çok iyi bilirdi).

Bes barmaqta biliw: Bir şeyi çok iyi bilmek, ayrıntısına kadar hakim olmak.

Dedikodu ve Arkadan Konuşma

Bes biydayın quwırıw: Dedikodu yapmak, arkasından konuşmak. Örneğin, *Bilemiz ağayın degen kisini, Bazda janın sağan suwırıp berer, Qâpelimde sâl nârsege isinip, Ğıybat bes biydayın quwırıp berer* (Biliyoruz, akrabalar bazen canını verir, beklenmedik bir anda basit bir şeye kırılıp arkadan dedikodunu yapar).

Beğeni ve Hayranlık

Bes ketiw: Etkilenmek veya hayran kalmak anlamında kullanılır. Örneğin, *Eki jastriń aytısına beş kettim, Aytislardıń kökesin körsettiń, Molla dedi sawğa dedi aqır, Til tazalıǵın saqlawdı da eskerttiń* (İki gençin atışmasına hayran kaldım, Atışmanın büyüğünü gösterdin, Molla dedi hediye dedi sonunda, Dil temizliğin korumayı da uyardı).

Deyimlerin Anlam ve Kullanım Alanları:

Mecazi anlamlar

Bir kün şelli bolmaw: Bir gün içinde geçmiş sıkıntılardan kurtulmak, aniden rahatlamak anlamında mecazi olarak kullanılmış. Örneğin, *Aytarıń barma, sonşa waqıt eńsesin basqan awır jük jerge tüsse, körgeń hâsiretleri bir kün şelli bolmay, kim bolsa da jasarıwı tâbiyiyğoy* (Diyeceğin var mı? Uzun zaman omuzundaki yükü taşıdıktan sonra, yükten hemen kurtulması bir gün içinde geçmişteki zorluklarından kurtardı).

Bir oq penen eki qoyandı atıw: Aynı anda iki iş yapma veya iki fayda elde etme anlamında kullanılan mecazi bir ifade. Örneğin, *Qarlıbay bulay uyğarıp, bir oq penen eki qoyan atqanı edi* (Karlıbay böyle düşünerek bir taşla iki kuşu vurmıştu).

Bir qulağınan kirip, ekinşi qulağınan şığıw: Dinlenen bir şeyin önemsenmeyip unutulması anlamında. Örneğin, *Sonlıqtan onıń aytqan sözleri sol waqıttıń özinde mına qulağınan kirip, ana qulağınan şığıp ketip turdı* (Sonuçta onun söylediği sözler o anda bir kulağından girip, diğer kulağından çıkıp gitti).

Günlük hayattaki kullanımları

Bir pulga almaw: Değersiz görmek, önemsememek. Bir şeyi değersiz görme anlamında günlük hayatta yaygın kullanılır. Örneğin, *Lekin, anıq alıp ketkisi kelse, hâmmе dâlılıń bir pulğa almaydı* (Ancak, gerçekten almak isteseydi, bütün delilleri bir kuruş bile etmezdi).

Bir ölimnen qalıw: Ölümden dönmek, kurtulmak. Tehlikeli bir durumdan sağ çıkma anlamında kullanılır. Örneğin, *Allayar söytip, şegara belgileymen, dep jürip bir ölimnen qaldı* (Allayar o zaman sınır çiziyorum diye gezerken bir ölümden döndü).

Bir qısım bolıw: Utanmak veya çekinmek anlamında.

Edebiyattaki kullanımları

Eki eziwi qulağına jetiw: Gülümsemek, sevinmek anlamında. Örneğin, *Şul waqıtа Mama Qırmandâlıden bul juwaptı esitip, jüz tillâ qulağına tiygennen mamanıń waqtı ziyada xoş bolıp eki eziwi qulağına jetip, eşekti zârteń-zâberteń ertlep, nasıbay şaqşağa nasıbaydı hâm toltırıp, eşektiń beline minip alıp, qaydasań Şardaǵlı Şambilbel dep mamań şuw ketti.*

Eki birdey köz jaslı: Endişeli, üzgün anlamında. Örneğin, *Ya ulım dep, ya qızım dep jılağan, Eki birdey köz jaslını kördińbe?*

Eki közi tınıw: Gözleri yorulmak anlamında. Örneğin, *Eki közim tınadı, Miyim keter aylanıp.*

Sonuç

Karakalpak Türkçesindeki sayılarla ilgili deyimlerin incelenmesi, dilin zenginliği ve kültürel derinliği hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma, sayıların yalnızca niceliği ifade etmekle kalmadığını, aynı zamanda derin sembolik anlamlar ve kültürel yansımalar barındırdığını ortaya koymuştur. İncelenen deyimler, sabit ifadeler olarak

kullanılırken mecazi anlamlar taşımakta, tarihsel ve kültürel kökenlere dayanmaktadır. Bu deyimlerin duygusal ve imgesel yapısı, Karakalpak toplumunun dünya görüşü ve yaşam deneyimleri hakkında zengin ipuçları sunmaktadır. Deyimlerin tematik gruplara ayrılması, Karakalpak kültürünün değer yargılarını ve düşünce sistemini daha iyi anlamamızı sağlamıştır. Hız, güç, birlik, zihin, korku, kıyaslama, ilişkiler, karmaşıklık, açgözlülük, kapsayıcılık, belirginlik, dedikodu ve beğeni gibi çeşitli temalarda kullanılan bu ifadeler, Karakalpak toplumunun sosyal yaşamını, inançlarını ve kültürel dokusunu yansıtmaktadır. Deyimlerin anlam ve kullanım alanlarının incelenmesi, bu ifadelerin mecazi anlamlarının ötesinde günlük hayatta ve edebiyatta da önemli işlevlere sahip olduğunu göstermiştir. Dilin ifade gücünü artıran bu deyimler, düşünceleri daha etkili ve canlı bir şekilde ifade etmeye olanak tanımakta; kültürel mirası koruyarak gelecek nesillere aktarma görevini üstlenmektedir. Sonuç olarak, Karakalpak Türkçesindeki sayısız deyimler, dilin canlılığını ve kültürel kimliğin gücünü koruma açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu deyimlerin incelenmesi, sadece dilbilimsel açıdan değil, kültürel ve tarihsel boyutta da değerli katkılar sunmaktadır. Bu çalışma, Karakalpak Türkçesinin zengin deyimsel yapısını ortaya koyarak, bu mirasın korunması ve geleceğe taşınması adına önemli bir adım olmuştur.

References:

1. Bekbergenov, A. (1968). *Frazeologiyaliq Söz Dizbeklerindeki Sanlıqlar*, Nukus.
2. Pirniyazova, A. (2020). *Qaraqalpaq Tili Frazeologiyaliq Sistemasi ham Onin Stilistikaliq İmkaniyatları*, Nukus.
3. Aynazarova, A. (2023). *Qaraqalpaq Tilinde Sanlıqlar menen Kelgen Frazeologizmler Sözligi*, Nukus.